

*Aleksandar FATIĆ*¹

UDK: 339.565:65.011.8
Bibliid 0025-8555, 62(2010)
Vol. LXII, br. 1, str. 65-78
Izvorni naučni rad
Januar 2010.

UTICAJ TRANZICIONIH I STRUKTURNIH REFORMI NA STANJE UNUTRAŠNJEG LEGITIMITETA I STRUKTURE VREDNOSTI²

ABSTRACT

Autor se bavi ispitivanjem mogućnosti da se političke tranzicije sagledaju sa tačke gledišta kapaciteta za kolektivnu akciju, te da se uzročno raščlanjena motivacija za kolektivnu akciju i njena javna artikulacija upotrebe kao metodološki pristup koji, kao dominantan u savremenoj nauci o političkim sistemima, može zameniti tradicionalni kvantitativno-komparativni metod kojim se analiziraju svi pojedinačni aspekti tranzicije. Autor argumentiše da kapacitet sistema za pro-aktivnu kolektivnu akciju korelira sa stepenom unutrašnje legitimacije, zasnovanom na tranzicionom sistemu vrednosti, te da je ova pro-aktivna motivacija u direktno proporcionalnom odnosu sa odsustvom strukturnog nasilja u društvu.

Ključne reči: legitimacija, autoritet, javna podrška, kolektivna akcija, socijalna struktura, centralizovane mreže, klike, mreža „mali svet“, hijerarhijska mreža, strukturno nasilje, društvena kontrola.

UVOD

Sama suština tranzicije sastoji se u promeni sistema društvenih odnosa, to jest u redefinisaniu društvenih pozicija tako da su neki njihovi nosioci u lošijem, a neki u boljem položaju. Ukoliko se tranzicije odvijaju na takav način da je izuzetno mali broj članova zajednice u drastično boljim društvenim pozicijama

1 Prof. dr Aleksandar Fatić, naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: afatic@bitsyu.net.

2 Ovaj tekst je rezultat rada na projektu “Srbija i savremeni svet:perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbedonosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u

nego ranije, u kratkom vremenskom periodu, a izuzetno veliki broj članova zajednice je u lošijem položaju nego ranije, takve tranzicije zapadaju u krize koje imaju svoje ekonomske, institucionalne i političke dimenzije, ali koje su, iznutra, proceduralno i vrednosno posmatrano, *krize legitimiteta* političkog sistema.

Posmatrano sa interesne strane, legitimitet političke zajednice je u bliskoj vezi sa relativno ravnopravno raspodeljenim teretima društvenih promena i poslova. Oni članovi zajednice koji raspolažu najvećim bogatstvom, privilegijama ili političkom vlašću, imaju i najveću odgovornost za dobrobit ne samo svoju, nego i svih ostalih članova zajednice. Posao tako određene „društvene elite” (koja nikako ne bi smela faktički da bude intelektualna, moralna ili funkcionalna društvena antielita, što je slučaj u nekim tranzicijama koje su zapale u krizu na Balkanu) je da održava stabilan kurs javne politike usmeren tako da omogući relativnu dobrobit svima, uz relativno prozirne i pravedne međusobne razlike. Taj posao društvena elita može obavljati manje ili više kvalitetno ili uspešno; sasvim je, međutim, različit slučaj od neuspešnog upravljanja kada društvene elite odustanu od ovako određenog cilja u rukovođenju društvom, i počnu se baviti isključivo partikularnim interesima i ciljevima, bilo da je reč o unapređivanju sopstvenih i interesa sebi bliskih osoba, krupnog kapitala i poslovnih subjekata, ili pak interesa izvan domena sopstvene države. Kada društvena elita odustane od legitimnog javnog kursa, ona delegitimizuje ne samo sopstvenu vlast, nego i sam politički sistem, bez obzira na strukturu i mehanizme legitimacije kojima je uopšte došla u poziciju da igra ulogu društvene elite. Odustajanje od legitimne javne politike se najčešće dešava u izazovnim okolnostima, koje se, uopšteno, mogu opisati kao različite vrste „tranzicija”.

FENOMENI „OTETE DRŽAVE” I „PROPALE DRŽAVE” KAO GRANIČNE KATEGORIJE ZA RASPRAVU

Tranzicione zemlje u kojima prevlada partikularizam nad svešću o opštem interesu i potrebi da se održi bazična ravnopravnost građana vrlo brzo razvijaju simptome koji dovode do legitimaciono ugroženog društva: sistemsku korupciju, manipulativnu vladavinu u okviru proceduralno demokratskih normi, koju je Stiven Luks nazivao dominacijom, kontrolu javnog ispoljavanja mišljenja, radikalizaciju imovinskih i socijalnih nejednakosti i, na kraju,

savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, koji pod brojem 149002 D finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

gubitak suvereniteta u konstitucionalnom smislu.³ Kada se govori o konstitucionalnom smislu suvereniteta, reč je o suverenitetu u smislu utemeljenosti političkog sistema na volji naroda kao suverenom nosiocu vlasti nad državom. Heteronomija naroda u vršenju suverenosti nad državom koja se generiše tako što faktičku kontrolu nad državom vrše partikularni, poslovni, partijski ili kriminalni interesi naziva se popularno stanjem „otete države”.

Oteta država je u ekonomskom i komunikacionom smislu bliska tendencijama ka stvaranju „zatvorenog društva”, koje je još Johan Gotlib Fihte (*Johann Gottlieb Fichte*) opisao kao neku vrstu “zatvorene trgovačke države”, koja služi partikularnim nacionalnim ili kvazinacionalnim interesima, a u osnovi interesima jedne grupe nosilaca privrednih, fiskalnih, bezbednosnih ili spoljnopolitičkih interesa i ona je istorijski antipod Poperovom (*Karl Popper*) pojmu „otvorenog društva” kao jednog od osnovnih preduslova za funkcionalnu demokratiju.⁴

Tranzicija koja se u nekom trenutku otme iz sebi namenjenog kursa i počne da služi autoritarnim ciljevima, zapadne u sistemsku korupciju i dovede do zatvorenog društva, sama po sebi zaprečava realizaciju brojnih legitimnih društvenih interesa i aspiracija, a pre svega, u najširem teorijskom smislu, ona sprečava realizaciju bazičnih postulata demokratije zamišljene kao sistem širokog društvenog učešća. Stoga je u najmanju ruku razumno postaviti pitanje kakav je status takvog sistema, koji se može poistovetiti sa pojmom „propale države“, i da li svi oni koji su žrtve blokiranja demokratskog procesa moraju ostati u zakonom definisanim ulogama koje ih upućuju na takve, blokirane, institucije? Da li je moguće saglasiti se sa Tedom Honderihom i rastućim krugom savremenih etičara koji smatraju da svaka hegemonija kroz strukturno nasilje, kada pređe određenu granicu, gubi autoritet u svom nastupu protiv političkog nasilja, prosto zbog toga što zaprečavanje legitimnih puteva za artikulisanje legitimnih interesa ostavlja samo put političkog nasilja kao preostalu alternativu?⁵ Reč je o temi kojom se bavi značajan deo savremene političke teorije društvenog nasilja.

Osnovna legitimaciona perspektiva krize opisanih tranzicija leži u činjenici da, s jedne strane, smisao tranzicije podrazumeva unapređivanje ne samo

3 Steven Lukes, *Power: A Radical View*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London, 2005. Takođe videti analitički prikaz Danijela Belana (*Daniel Beland*), *Canadian Journal of Sociology Online*, avgust 2006, <http://www.cjsonline.ca/reviews/power.html>.

4 Karl Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 2 toma, BIGZ, Beograd, 1993.

5 Ted Honderich, *After the Terror* (expanded, revised edition), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003.

kumulativnog društvenog bogatstva (ako je to uopšte cilj tranzicije), nego i unapređivanje stanja pravde u društvenim aranžmanima. Ako je tranzicioni proces negacija autoritarne vladavine, kao što je to slučaj u istočnoevropskim društvima, onda je njegov primarni smisao (i njegovo suštinsko opravdanje) u uspostavljanju pravednijeg modela vladavina, to jest, u naprednijem smislu, u transformaciji „vladavine” u demokratsko „upravljanje”. *Načelo pravednosti* je neodvojivo ugrađeno u svaku progresivnu društvenu transformaciju, i stoga takva transformacija dolazi u dubinsku krizu legitimacije kada se konkretne društvene promene manifestuju ne samo kroz nedostatak progressa u primeni pravednijih društvenih aranžmana, nego u rastućoj društvenoj nepravdi i nejednakosti. Načelo pravednosti je osnova za konstatovanje stanja koje savremena politička teorija poznaje kao stanja „otete” ili „propale države”. Istina je da propale države podrazumevaju nefunkcionalne i korumpirane institucije, te da u tim državama institucionalne poslove preuzima takozvana stihija „neformalnosti” — faktički kriminal, često u svom organizovanom evolutivnom obliku; isto je tako istina, međutim, da i bez kulture neformalnosti i bez izražene uloge organizovanog kriminala kao tržišnog substituta za državu (recimo usled industrijske ili opšte društvene nerazvijenosti, koje čine državu nedovoljno profitabilnom za organizovani kriminal) država može biti legitimaciono „propala” ukoliko je standard uvođenja pravednosti u društvenu organizaciju odlučno i trajno žrtvovan. Uslovi pod kojima je moguće napraviti takvu konstataciju, međutim, predmet su debate i zavise od realistički shvaćenih okolnosti u kojima se odvijaju političke transakcije u najširem smislu, uključujući i međunarodne odnose.

Da bi se fenomen krize legitimiteta sa tačke gledišta manje radikalnih scenarija nego što su stanja otete ili propale države metodološki adekvatno sagledao, korisno je poslužiti se fenomenom vaninstitucionalnog odgovora na deficit legitimiteta u javnoj politici koji je priznat u razvijenim liberalnim demokratijama, i stoga nije fenomen karakterističan za tranzicije. Reč je o fenomenu *građanske neposlušnosti*, koji, kada se bliže razmotri, otkriva metodološke naznake u pravcu razmatranja procesa legitimacije i delegitimacije u tranzicijama.

GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST KAO KOLEKTIVNA AKCIJA

Razlog zbog koga se uopšte govori o „razvijenim demokratijama” za razliku od „novonastalih” ili „tranzicionih demokratija” leži u činjenici da su prve izraz izvesnih legitimacionih načela koje počivaju na moralnim principima, od kojih je suštinski princip pravo na neslaganje koje može dobiti svoj javni izraz. U drugim, postoji ideja da se formira društvo u kome je pravo

na neslaganje obuhvatno prisutno, ali taj cilj još uvek nije ostvaren. Razvijena demokratija, stoga, ima puni legitimitet u smislu sistema vlasti, dok nastajuća, ili tranziciona demokratija ima delimični legitimitet, proporcionalno stepenu prava koje je društvo uspelo da ostvari. Pravo na građansku neposlušnost konstituise se u sklopu prava na neslaganje, a u stepenu u kome su konkretna politika ili pojedinačne odluke nosilaca političke vlasti, nesaglasne pravima koja politički sistem garantuje. Oblik izražavanja građanske neposlušnosti mora biti primereno ograničen, što je takođe izraženo stepenom koji stoji u skladu sa nivoom ostvarenja liberalnih prava u konkretnom političkom sistemu.

Pored praktično opšteg slaganja u savremenoj literaturi u pogledu navedenih karakteristika prava na građansku neposlušnost, postoji i radikalnija verzija ovog shvatanja, koja sugerise da u jednom potpuno legitimnom, razvijenom liberalnom sistemu, građani imaju *dužnost* disjunktivne prirode: ili da poštuju zakone i poredak u potpunosti, ili da javno izraze svoju građansku neposlušnost, time generišući otvoren i javan društveni dijalog o odgovarajućim pitanjima.⁶ Etička perspektiva opravdanja građanske neposlušnosti podrazumeva dovođenje u odnos izvesnih individualnih i grupnih prava koja država treba da garantuje da bi bila legitimna, i faktičkog tretmana tih prava u načinu na koji ona sprovodi političku vlast u stvarnosti. Ta perspektiva nije ključna za ovu raspravu, jer je suviše tehnička. Naš fokus u ovoj diskusiji će biti na funkcionalnom razumevanju razloga za građansku neposlušnost u kontekstu strukturnog nasilja koje država sprovodi. Ako je strukturno nasilje svaka vrsta hegemonije poretka, koja postoji i u najlegitimnijoj liberalnoj demokratiji, onda je način na koji se ono vrši, a posebno način na koji ono utiče na prava najširih slojeva stanovništva, onaj faktor koji utiče na stepen spremnosti stanovništva da pozitivno učestvuje u društvenim inicijativama. Drugim rečima, raspodela strukturnog nasilja u direktnoj je funkcionalnoj vezi sa spremnošću građana i njihovim kapacitetom za kolektivnu akciju, koja je, opet funkcionalno posmatrano, ključna odrednica života dubinski demokratskog društva.

Razlika u naglasku između tradicionalne etičke rasprave koja se zasniva na pojmu prava, a samim tim i na pojmu liberalne demokratije u kojoj su, pored demokratskog ustrojstva društvenih mehanizama, garantovane i lične slobode u primerenom stepenu, i funkcionalističke rasprave je u činjenici da je prva primarno negativna, dok je druga primarno pozitivna i mobilizujuća. Naime, kada se govori o liberalnim pravima, obično se misli na ograničenja koja treba

6 Za noviju diskusiju radikalne verzije ovog prava videti: David Lefkowitz, "On a Moral Right to Civil Disobedience", *Ethics*, vol 117, no. 2, 2007, pp. 202–33, posebno 202.

nametnuti kolektivnim inicijativama, kako one ne bi ugrožavale izvesne legitimne interese pojedinaca. Liberalna prava su u stvari neka vrsta aure koja okružuje pojedinca u društvu. S druge strane, funkcionalistička rasprava sagledava društvo kao organsku celinu, u kojoj pojedinac ostvaruje svoja prava kroz (dobrovoljnu) spremnost da učestvuje u kolektivnim inicijativama, to jest u kolektivnoj akciji. Ova rasprava je pozitivna, jer ne govori o ograničenjima, nego o motivaciji za kolektivno činjenje, a ona uključuje sve one standarde koje podrazumeva i etička rasprava, prosto zbog toga što, da bi pojedinac bio dobrovoljno motivisan da učestvuje u kolektivnim akcijama u nekom društvu, prethodni uslov je da je on uveren da su njegovi interesi i prava na odgovarajući način zaštićeni i da želi da se angažuje u organskom razvijanju društva koje predstavlja njegov prihvaćeni i opravdani životni ambijent. Dve rasprave, dakle, nisu divergentne, niti suštinski odvojene, već sasvim u skladu. Građanska neposlušnost je antipod kolektivnoj akciji. Stoga se ona, osim kao reagovanje na narušavanje garantovanih prava, može, možda produktivnije, sagledati kao rezultat poremećaja onih pretpostavki i mehanizama koji vode ka kolektivnoj akciji, to jest kao posledica poremećene arhitekture strukturnog nasilja i represije u društvu.

Pre svega, može se poći od pretpostavke da kolektivna akcija zavisi ne samo od individualnih motivacija, već da, zajedno sa tim motivacijama, zavisi od društvene strukture.⁷ Zavisno od toga kako je društvo strukturisano i kakvi su odnosi između pojedinih njegovih slojeva, razlikovaće se i motivi pojedinaca i grupa da sarađuju. Shodno tome, odnos države prema društvu u širem smislu; odnos države kao delimičnog generatora društvene strukture svojom javnom politikom — određivaće motivaciju članova zajednice za kolektivnu akciju, kao i ukupan odnos zajednice prema instrumentima državnog upravljanja. Građanska neposlušnost je kolektivna akcija, ali ne takva koja bi se mobilisala u skladu sa proklamovanim ciljevima državne politike, nego kolektivna akcija društva protiv delovanja institucija koje se doživljava kao nelegitimno.

Grupe koje su dobro umrežene i transparentno strukturisane omogućavaju dodatnu stimulaciju za svoje članove da se opredele za različite oblike političkog učešća. „Uopšteno posmatrano, razmena informacija omogućava ljudima da modifikuju svoja uverenja o ceni i prednostima političkog učešća, te da prema tome promene svoje odluke. Mreže takođe mogu koordinisati i

7 Videti: David A. Siegel, “Social Networks and Collective Action”, *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 1, January 2009, pp. 122–38.

distribuirati resurse, što samo po sebi utiče na spremnost pojedinca da učestvuje (u političkom procesu).“⁸

Funkcija distribuiranja resursa je ključni aspekt strukturnog nasilja, jer svaka takva distribucija sadrži stimulativni, i adverzivni aspekt. Sam pojam strukturnog nasilja povezan je sa adverzivnim aspektima distribucije resursa, jer oni delovi društva koji nisu primaoci stimulativnog kolača resursa trpe strukturno nasilje. Istovremeno, količina motivacije za kolektivnu akciju koju možemo nazvati proaktivnom — kolektivnu akciju koja je mobilizacija u smislu saradnje sa institucijama, poput podrške javnoj politici na maksimalnom, ili poput prostog lojalnog plaćanja poreza, na minimalnom stepenu kolektivne akcije — obrnuto je proporcionalna prisustvu strukturnog nasilja. One grupe koje, u nekom konkretnom domenu života, ne trpe strukturno nasilje (recimo grupe koje su manje opterećene teretom učešća u društvenim poslovima, ili proporcionalno plaćaju manji porez) u načelu su motivisane za proaktivnu kolektivnu akciju. S druge strane, one grupe koje trpe strukturno nasilje (kao što je, u ekonomskoj krizi, disproportionalno oporezivanje, ili pak selektivno otežavanje dobijanja različitih komunalnih dozvola za različite vrste subjekata) obično su adverzivno motivisane. Drugim rečima ove druge grupe su sklonije socijalnom buntu, pa time i građanskoj neposlušnosti.

Pitanje koje se sledeće postavlja u odnosu na građansku neposlušnost je u vezi sa načinom na koji ona utiče na strukturno nasilje, kao i sa načinom na koji država može reagovati na građansku neposlušnost. Očigledno, jedan jednostavan i — u načelu — kontraproduktivan način reagovanja države je represijom, bez želje da se bilo šta menja u samoj društvenoj strukturi. Drugi način je da se problemu građanskog bunta pristupa sa tačke gledišta njegovih uzroka, to jest da se on ne tretira kao kriminalni izazov državi, nego kao simptom bolesti društvene strukture. Razlog zbog koga je ovde reč o odgovorima na građansku neposlušnost je zbog činjenice da je, u slučaju građanske neposlušnosti, relativno očigledno koje su alternative za državu, a iste alternative, na nešto manje očigledan način, važe i za odgovor na brojne vrste kriminala.⁹

8 Ibid., p. 124.

9 Na ovom mestu se namerno ne koristi termin „obračun sa kriminalom“, jer on podrazumeva a priori opredeljivanje za represivan pristup, i samim tim sužava metodološko polje u kome je moguće birati strategiju kontrole kriminaliteta. Stoga je retorika koja se poziva na obračun sa kriminalom u osnovi cirkularna po svojoj unutrašnjoj logici: ona već podrazumeva izbor metode koja se postavlja kao pitanje kada se konstatuje da postoji kriza društvene bezbednosti izazvana kriminalom.

REAGOVANJE DRŽAVE NA DRUŠTVENI BUNT SA TAČKE GLEDIŠTA KOLEKTIVNE AKCIJE

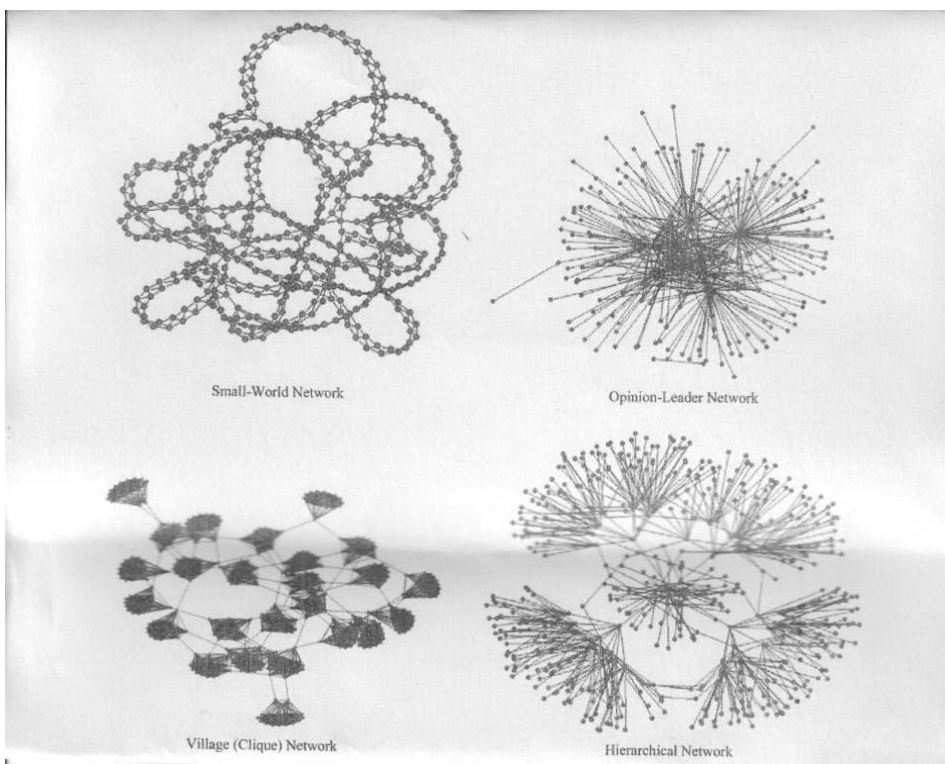
Način na koji se odgovara na neki društveni izazov, uključujući izazove različitog stepena radikalnosti, poput građanske neposlušnosti ili kriminala, takođe je rezultat kolektivne akcije. Savremene demokratske i tranzicione države nisu više otvorene diktature u kojima odluke o javnoj politici donosi jedan čovek. One su manje ili više složeni mehanizmi u kojima, čak i ako postoji neka vrsta „despotske“ vlasti jedno čoveka u svim bitnim segmentima javnog upravljanja, veliki broj odluka nastaje na različitim proceduralnim, interesnim, pa i koruptivnim čvorištima u mreži institucija ili pak realistički shvaćenoj mreži faktičke moći, koja se ne mora nalaziti u institucijama. Stoga je model kolektivne akcije zanimljiva tema kako za objašnjenje mobilizacije za društveni bunt, ili za društvenu devijaciju, tako i za državnu politiku i za nastajuće formule strukturnog nasilja. Modeli kolektivne akcije zavise ključno od strukture mreža u kojima nastaju, bilo da se radi o neformalnim grupama kao mrežama, bilo o pojedinačnim organizacijama, bilo o državi. Ovi modeli nisu uzajamno isključivi kada se radi o političkom životu države, već se unutar jednog političkog sistema mogu preplitati dva ili više modela. Primera radi, ključni akteri političkog života u parlamentarnim demokratijama su političke stranke. Iz njihove borbe interesa izrastaju organi vlasti koji, osim ličnim obeležja snažnih stranačkih ličnosti koje postaju politički lideri, nose i pečat organizacionog modela stranaka. Različite stranke mogu predstavljati različite tipove mreža, pa su tako neke stranke takozvane „liderske“, to jest u njima jedan čovek donosi sve bitne odluke, dok su druge takozvane „klike“, u kojima se, spolja posmatrano, uopšte ne vidi ko donosi odluke, a one se faktički donose na često bočnim čvorištima ličnih interesa, prijateljstva i stranačkog uticaja. Moguće je i da u nekoj političkoj stranci postoji sinergija liderskog modela i modela klike, jer se odluke u načelu donose od strane klika (neko bi mogao reći interesnih grupa) mimo lidera, ali se pri tome vodi računa da se simbolički ili verbalno ne naruši neka vrsta „virtuelnog kulta“ lidera. Drugim rečima, lider formalno ostaje neprikosnoven, ali odluke donose klike, a ne on, ili u najboljem slučaju on povlađuje odlukama i interesima različitih klika.

Modeli mreža

Posmatrano strogo logički postoje najmanje četiri različita modela mreža koje, strukturno, uslovljavaju kolektivnu akciju od strane grupa. One su grafički ilustrovane sledećim dijagramom iz pera Dejvida Sigela (*David Siegel*).¹⁰

10 David A. Siegel, “Social Networks and Collective Action”, op. cit., p. 132.

Dijagram 1: Mrežna struktura grupa sa tačke gledišta donošenja kolektivnih odluka

Prvi model mreže, „mreža malog sveta“, pokazuje složen organizam odlučivanja (odlučivanje se događa na svim grafički predstavljanim čvorištima, ili interakcijama) koje je izrazito decentralizovan, to jest odluke se donose na najnižem mogućem nivou, od strane onih aktera koji su neposredno zainteresovani za konkretnu temu. „Mali svet“ je, na neki način, idealno zamišljena liberalna demokratija, u kojoj se, uz mirno prihvatanje različitih interesovanja i smerova delovanja, odvija politički život u kome neposredni akteri ne moraju da verifikuju svoje odluke kroz hijerarhiju i da im daju administrativni pečat. U „malom svetu“ liberalne demokratije strukturno nasilje je svedeno na minimum, a samim tim je i motivacija za proaktivnu kolektivnu akciju najveća, što istovremeno znači da u takvom sistemu postoji najmanje socijalne motivacije za bunt ili za devijaciju (što ne znači da ne postoji nesocijalna motivacija za kriminal, na primer, jer takva motivacija može

proisticati prosto iz ekonomskog sistema ili iz postojanja prilika da se čine krivična dela, što je odvojena tema od samog fokusa ovog razmatranja). „Mali svet“ je i najkohezivniji sistem, jer se sastoji od jedne niti koja je ispresavijana na složene načine. On je kohezivan zbog toga što, usled nedostatka strukturnog nasilja, postoji maksimalan interes svih učesnika u mreži da se ona održi, jer omogućava najoptimalniju raspodelu odlučivanja uz istovremeno postojanje potrebno jedinstva čitavog političkog organizma.

Mreža „lidera mišljenja“, koja je druga po redu u dijagramu, zasniva se na odlukama jednog autoriteta koji formuliše stav čitave grupe. Ovaj lider mišljenja može, ali ne mora biti i formalni hijerarhijski lider grupe; može se raditi o ličnosti od autoriteta koja nema nikakvo formalno zaduženje niti vlast u grupi, ali koja, faktički, opredeljuje ponašanje grupe. Mreža se sastoji iz odnosa koji „isijavaju“ iz jednog jezgra, pa se sve odluke donose na osnovu stavova tog jezgra. Klasičan primer mreže lidera mišljenja su manje organizacije, poput privatnih korporacija, u kojima, pored vlasnika, postoji jedan ključni savetnik kao lider mišljenja, i sve odluke, nezavisno od oblasti koje se tiču, donose se u zavisnosti od mišljenja tog savetnika. Savremena organizacija privatnog poslovnog ambijenta u velikoj meri se menja ka modelu lidera mišljenja, tako da vlasnici preduzeća koje se, recimo, bavi obrazovanjem, ne moraju gotovo ništa znati o obrazovanju, ali moraju imati jednu osobu koja će, poput njihovog obaveštenog *alter-ego*-a moći da u njihovo ime upravlja preduzećem.¹¹

„Mreža klike“ ili „seoska mreža“, treća u dijagramu, označava strukturu u kojoj se odluke donose u različitim sferama uticaja, predstavjenim „grozdovima“ čvorova u delovima labavo povezanog sistema. U takvoj mreži centri moći su izrazito snažni, ali je struktura ukupne mreže izuzetno osetljiva, što se vidi iz malog broja niti koje povezuju lokalna čvorišta. Stoga su organizacije, poput političkih partija, u kojima vladaju klike, lako ranjive, pa se njihovi delovi mogu kidati i otpadati, ili se prisajedinjavati drugim mrežama. Kada se pogleda struktura partijskog života u klikaškim strankama, vidi se da te stranke ugledni članovi često napuštaju, zbog toga što ne mogu na nivou

11 U Srbiji, recimo, postoje privatni univerziteti u vlasništvu osoba koje nisu upoznate sa visokim obrazovanjem. U nekim takvim preduzećima postoje „lideri mišljenja“, lično odabrani od strane vlasnika, koji su zaduženi da imaju mišljenje o svim aspektima života preduzeća, i na osnovu čijeg mišljenja se donose odluke. Ti lideri mišljenja, obično, imaju i neke druge osobine, poput uticaja na šire društvene procese u vezi sa radom preduzeća, van preduzeća samog (društveni ugled, članstvo u državnim telima koja donose odluke od značaja za preduzeće), koje i preporučuju za funkciju glavnog savetnika i nezavisno od atributa prosuđivanja i zaključivanja samih po sebi. Takve organizacije su velikim delom ustrojene po modelu grafički predstavljenom u drugoj slici dijagrama.

centralne organizacije stranke da ostvare svoje ideje, a iste te ideje, često na sasvim nemušt način, odbacuju klike koje su nosioci odgovarajućih interesa. Klikaški organizovana stranka podseća na sistemski korumpirano društvo: u takvom društvu je mnogo bogatih (u ovom slučaju uticajnih ljudi), postoji velika količina lične moći, ali je ukupna moć sistema, ili ukupno bogatstvo društva, vrlo skromno, tako da je ono nestabilno i često se pretvara u „propalo društvo“. Partije klikaškog unutrašnjeg ustrojstva su otelotvorenje propalih tranzicija. Klikaška ili seoska mreža se često predstavlja kao nešto drugo, zbog jednostavne činjenice da dominacija klika tradicionalno predstavlja formu političke korupcije. Stoga u javnosti može postojati uvreženo uverenje da su pojedine grupe, poput političkih stranaka, „liderske“ ili „centralizovane“, dok su one u stvari sistem klika. Percepcija u javnosti, u najvećem broju slučajeva, ne odgovara unutrašnjoj organizacionoj stvarnosti.

Centralizovanu hijerarhijsku mrežu, četvrta i poslednja u dijagramu, čini struktura u kojoj postoji jedno jezgro odlučivanja o ključnim pitanjima, i nekoliko jezgara perifernog odlučivanja sa delegiranom odgovornošću, povezanih sa jezgrom. Reč je o sistemu kontrolisane delegacije autoriteta, pri čemu se odgovornost za donošenje perifernih odluka svodi na izvršavanje radnih zadataka, dok se sve strateške odluke donose centralizovano. Na nivou političkih stranaka, ova struktura je prisutna u pravim „liderskim“, hijerarhijski ustrojenim strankama, u kojima jedan čovek odlučuje o strategiji, ali i o tome ko će odlučivati o drugim pitanjima kojima on ne želi direktno da se bavi. Centralizovane političke stranke su obično neuporedivo efikasnije i funkcionalnije od klikaških stranaka, i sposobnije su da deluju kao jedinstven, iznutra koherentan subjekt, čak i onda kada je njihova društvena uloga spolja posmatrano kontroverzna.

Struktura organizacija po navedenom modelu, koja je prisutna pre svega u političkim strankama, prenosi se i na nivo države. Primera radi, centralizovana država poput savremene Ruske federacije funkcioniše na načelu nacionalnog jedinstva i jednodušne podrške vladajućoj stranci. U takvoj državi mogućnost za građansku neposlušnost faktički ne postoji, kao što ne postoji ni mogućnost za naročito provokativno izražavanje partikularnih interesa, poput demonstracija ili parada marginalizovanih ili alternativnih grupa, poput gej parada. Centralizovana država reaguje represijom na građansku neposlušnost, ali njena reakcija nije zasnovana samo na aparatu prinude, nego je primena tog aparata oslonjena o popularnu podršku „jakoj vlasti“. Drugim rečima, centralizovana država reaguje na neposlušnost prinudom, ali ona istovremeno raspolaže i legitimitetom, i autoritetom u smislu dobrovoljnog sleđenja od

strane većine građana, iz jednostavnog razloga što je takva centralizovana, a istovremeno funkcionalna država moguća samo onda kada postoje socijalne pretpostavke za njen nastanak, to jest jaka popularna podrška upravo centralizovanom modelu. U većini slučajeva ove socijalne pretpostavke ne postoje, jer se konstituisanje državne vlasti odvija uz uske „margine odlučivanja“, često se formiraju široke koalicije, i programska opredeljenja vlasti niti mogu da budu ideološki jednoznačna, niti se mogu primenjivati širokim zamascima uz suzbijanje društvene neposlušnosti.¹²

Država organizovana kao klika je, u načelu, propala država. Ona živi kroz krize; kontinuum njene stvarnosti je niz kriza. Stoga je ona prinuđena da toleriše različite aspekte građanske neposlušnosti, ali isto tako i javnih izraza različitih partikularnih interesa. Međutim, pošto se ne radi o decentralizaciji kakva je prisutna u modelu mreže „mali svet“, koja je harmonična i predstavlja sliku participativne demokratije, nego o prinudnoj decentralizaciji koja proističe iz slabosti i demokratske nerazvijenosti sistema vlasti, takva partikularizacija javnog života potencijalno dovodi do izazivanja nasilja koje nije moguće efikasno kontrolisati. U klikaškim sistemima vlasti svaka partikularna grupa ima uticaj na neku kliku, i samim tim relativni uticaj na državu, što znači da može da se izbori sa svoj javni izraz. Istovremeno, suprotstavljeni interesi i grupe takođe kontrolišu druge klike, pa mogu da se suprotstave interesima koje ne odobravaju, na jednako neformalne načine. Opisana dinamika dovodi do nasilja između grupa, sukoba na ulicama, ali i do rastućeg sistemskog uticaja ozbiljnih strukturnih društvenih devijacija, poput organizovanog kriminala, na sam politički sistem, koji se tako, postepeno, sve više „zakrivljuje“.

12 U navedenom slučaju vrlo je bitno ne mešati centralizovanu i hijerarhijski strukturisanu državu s jedne, i nedemokratsku državu, s druge strane. Ključni segment koji može da delegitimiše državu, to jest neku konkretnu vlast, je nejasna i nedovoljno precizno usmerena javna politika, neispunjavanje predizbornih obećanja ili kršenje ustava. Politički sistem u kome nema navedenih problema, a koji primenjuje represiju prema neposlušnosti, pri tome uživajući podršku velike većine javnosti, nije nelegitiman. On može biti predmet kritike zbog nedovoljne pažnje koja se posvećuje manjinskim interesima, ali njegov legitimitet je nesporan, bez obzira na činjenicu da se javna politika sprovodi bez tolerisanja neposlušnosti. Sam politički cilj, ideološko usmerenje, kao i politička obećanja data pred izbore, ostaju jasan izbor vlasti, a samim tim sistem može biti demokratski. Sasvim je druga stvar što u većini faktičkih slučajeva, kada se pojavi represija, ona obično koincidira sa potrebom da se suzbiju neposlušnost ili otvoreni bunt koji bujaju upravo iz postepene delegitimacije vlasti. Razlika je načelna i treba je imati u vidu prilikom procene konkretnih političkih sistema i struktura vlasti u različitim zemljama.

ZAKLJUČAK

Ključno pitanje koje se nameće na osnovu prethodnih razmatranja je kakve su realne mogućnosti slabih političkih sistema (slabih po participativnosti, ne po represiji i vlasti nad svojim građanima) da prevaziđu modele dominacije i političke manipulacije, imajući u vidu trodelnu sistematizaciju dominacije koju predlaže Luks:

- (i) nametanje svog interesa drugima kao najjednostavniju i najpoznatiju formu dominacije, potom
- (ii) sprečavanje da se o interesima drugih institucionalno raspravlja, i konačno
- (iii) sprečavanje da široki slojevi građana uopšte postanu svesni toga šta su njihovi pravi interesi?

Definicija tri tipa dominacije sama po sebi govori o potrebi za visoko artikulisanom formom suprotstavljanja, u javnom prostoru kao sceni na kojoj se i dešava politička manipulacija/dominacija, a takva borba za političku participativnost i prozirnost mora, čini se, imati intelektualna, dijaloška i argumentativna obeležja koja je pozicioniraju isključivo u domen društvene inicijative intelektualaca. Stoga je, konačno, pitanje koje treba postaviti i kakva je dužnost intelektualaca u propaljoj tranziciji i pitanje o tome da li se u takvoj tranziciji mogu sagledati društvene snage koje će argumentovano dovesti do promena u javnom dijalogu, a samim tim i do supstantivnih promena u ishodima demokratskih procesa.

Stepen uspešno sprovedenih društvenih reformi u tranzicijama očigledno utiče na rezultirajuću društvenu strukturu, samim tim i na raspodelu strukturnog nasilja, a time i na pravce pro-aktivne i adverzivne motivacije za kolektivnu akciju. Kolektivna akcija sa svojim strukturnim osobenostima je ključni metodološki odgovor na pitanje o aktuelnom statusu političkih tranzicija, a osobenosti kolektivne akcije se konstituišu u javnom prostoru, pa se stoga i mogućnost ispravljanja eventualnih „zakrivljenja“ u domenu javne politike sa tačke gledišta popularne legitimacije političke vlasti mogu ispravljati isključivo u javnom prostoru. Stoga je, sa metodološke tačke gledišta, pitanje političke tranzicije bilo koje zemlje, pa time i jugozapadnog Balkana kao tranzicionog područja u celini, moguće izjednačiti sa pitanjem o stepenu razvijenosti kolektivne akcije i stepenu artikulisanosti javnog prostora za takvu akciju. Reč je o jednom specifičnijem metodološkom pristupu kojim se izbegava disperzivna perspektiva koja zahteva da se pojedinačno razmatraju svi aspekti tranzicionih reformi pojedinačno i da se oni kvantitativno upoređuju. Stoga je

model kolektivne akcije, koji je danas dominantan model analize u nauci o političkim sistemima, evolutivno i metodološki savršenije sredstvo od dosadašnje analize tranzicija kvantitativno-komparativnom metodologijom.

LITERATURA

1. Honderich, Ted, *After the Terror* (expanded, revised edition), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003.
2. Lefkowitz, David, "On a Moral Right to Civil Disobedience", *Ethics*, vol 117, no. 2, 2007, pp. 202–33, posebno 202.
3. Lukes, Steven, *Power: A Radical View*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London, 2005.
4. Poper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 2 toma, BIGZ, Beograd, 1993.
5. Siegel, David A., "Social Networks and Collective Action", *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 1, January 2009, pp. 122–38.

Prof. Aleksandar FATIĆ

THE INFLUENCE OF TRANSITIONAL AND STRUCTURAL REFORMS ON INTERNAL LEGITIMACY AND THE STRUCTURE OF VALUES

ABSTRACT

The paper explores the view of political transitions from the standpoint of capacity for collective action, and seeks to use a causal analysis of the motivation for collective action and its public articulation as a method of interpreting modern political systems that would be a feasible alternative to the traditional quantitative and comparative method that focuses on the specific aspects of transitions. The author argues that the capacity for collective action within a political system correlates directly to the degree of internal legitimacy of public policy. Such legitimacy is necessarily based on the dominant value system within the transitional process. In addition, the author stipulates that this capacity is reversely proportional to the degree of structural violence in society.

Key words: legitimacy, authority, public support, collective action, social structure, centralised networks, cliques, "small world" networks, hierarchical networks, structural violence, social control